

GRAMMATIKA VA GRAMMATIK VOSITALAR

G'aniyeva Zarina Berdiyrovna

zganiyeva633@gmail.com

Ilmiy rahbar: **Jumayeva Umida Abdurahim qizi**

Annotatsiya. Mazkur maqolada grammatika va grammatik vositalarning til tizimidagi o'rnini hamda ularning kommunikativ funksiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqot obyektini sifatida grammatik birliklar va ularning nutq jarayonida qo'llanish xususiyatlari o'rganiladi. Maqolada grammatika antroposentrik yondashuv asosida ko'rib chiqilib, grammatik vositalarning inson omili bilan bog'liqligi ochib beriladi. Shuningdek, grammatik shakllar orqali ma'no ifodalash va nutqni tashkil etish masalalari ilmiy jihatdan asoslanadi. Tadqiqot natijasida grammatikaning kommunikativ va funksional ahamiyati aniqlanadi.

Kalit so'zlar: Tilshunoslik, Grammatika, Morfologiya, Sintaksis, Gap tuzilishi

Abstract. This article analyzes the role of grammar and grammatical means in the language system and their communicative functions. The object of the research is grammatical units and their usage in speech. The study is based on an anthropocentric approach, highlighting the connection between grammatical means and human factors. The article also examines how meaning is expressed and structured through grammatical forms. As a result, the communicative and functional significance of grammar is determined.

Keywords: Linguistics, Grammar, Morphology, Syntax, Sentence structure

Аннотация. В данной статье анализируется роль грамматики и грамматических средств в языковой системе, а также их коммуникативные функции. Объектом исследования являются грамматические единицы и особенности их функционирования в речи. Исследование основано на антропоцентрическом подходе, раскрывающем связь грамматических средств с человеческим фактором. Также рассматриваются вопросы выражения смысла и организации речи с помощью грамматических форм. В результате определяется коммуникативное и функциональное значение грамматики.

Ключевые слова: Языкознание, Грамматика, Морфология, Синтаксис
Структура предложения

Kirish. Tilshunoslikda grammatika til tizimining asosiy tarkibiy qismi bo'lib, u so'zlarning tuzilishi, o'zgarishi hamda gap ichida o'zaro bog'lanish qonuniyatlarini o'rganadi. Grammatika — bu tilning ichki mexanizmini, ya'ni uning qanday ishlashini belgilovchi tizimdir. U til birliklarini tartibga soladi, ularning shakliy va mazmuniy aloqalarini aniqlaydi hamda nutqning to'g'ri va mazmunli qurilishini ta'minlaydi. Shu sababli grammatika tilshunoslikning markaziy bo'limlaridan biri hisoblanadi. An'anaviy tilshunoslikda grammatika ikki asosiy bo'limdan iborat deb qaraladi: morfologiya va sintaksis. Morfologiya so'zlarning ichki tuzilishini, ularning grammatik shakllari va kategoriyalarini o'rganadi. Sintaksis esa so'zlarning gap ichida qanday bog'lanishini, gap tuzilishini va uning turlarini tahlil qiladi. Bu ikki bo'lim o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, til tizimining yaxlitligini ta'minlaydi.

Asosiy qism. Morfologiya doirasida so'z turkumlari va ularning grammatik xususiyatlari muhim o'rin egallaydi. Masalan, ot, fe'l, sifat, son kabi so'z turkumlari o'ziga xos grammatik kategoriyalarga ega. Otlarda son (birlik-ko'plik), egalik, kelishik

kategoriyalari mavjud bo'lsa, fe'llarda zamon, mayl, shaxs-son kategoriyalari muhim hisoblanadi. Bu kategoriyalar orqali so'zlar turli grammatik shakllarda qo'llanadi va nutqda ma'lum funksiyani bajaradi. Masalan, o'zbek tilida "kitob" so'zi turli grammatik shakllarda quyidagicha qo'llanadi: kitob, kitoblar, kitobim, kitobni, kitobdan. Bu shakllar orqali son, egalik va kelishik kabi grammatik kategoriyalar ifodalanadi. Demak, grammatik vositalar yordamida birgina so'z turli ma'nolarni ifodalash imkoniga ega bo'ladi. Sintaksis esa so'zlarning o'zaro munosabatini belgilaydi. Gap tuzilishida so'z tartibi, bog'lovchilar, yordamchi vositalar muhim rol o'ynaydi. Masalan, "Men kitob o'qidim" gapida so'zlar ma'lum tartibda joylashgan bo'lib, bu tartib o'zgarishi ma'no o'zgarishiga olib kelishi mumkin. Shu jihatdan sintaksis nutqning mantiqiy va grammatik to'g'riligini ta'minlaydi.

Grammatik kategoriyalar til tizimining muhim elementlaridan biri hisoblanadi. Grammatik kategoriya — bu umumiy grammatik ma'noga ega bo'lgan shakllar tizimidir. Masalan, zamon kategoriyasi fe'lning harakat vaqtiga munosabatini bildiradi: o'tgan zamon (keldi), hozirgi zamon (kelmoqda), kelasi zamon (keladi). Bu shakllar orqali vaqt tushunchasi grammatik vositalar yordamida ifodalanadi. Zamonaviy tilshunoslikda grammatika faqat formal tizim sifatida emas, balki kommunikativ vosita sifatida ham qaraladi. Ayniqsa, antroposentrik yondashuv grammatikaning inson omili bilan bog'liqligini ta'kidlaydi. Bu yondashuvga ko'ra, grammatika insonning fikrlash jarayoni, nutq faoliyati va kommunikativ ehtiyojlari bilan chambarchas bog'liqdir. Masalan, nutq jarayonida gap tuzishda inson grammatik vositalarni ongli yoki ongsiz ravishda tanlaydi. Bu tanlov nutqning maqsadi, kontekst va kommunikativ vaziyatga bog'liq bo'ladi. Shu sababli grammatika faqat qoidalar tizimi emas, balki inson faoliyatining ajralmas qismi sifatida namoyon bo'ladi. Til tizimida grammatikaning roli juda katta. U til birliklarini tartibga soladi, ularning o'zaro bog'lanishini ta'minlaydi va nutqning mantiqiylikini kafolatlaydi. Agar grammatika bo'lmasa, til tartibsiz belgilar yig'indisiga aylanib qoladi. Grammatika esa bu belgilarni tizimga solib, ularni ma'no ifodalovchi vositaga aylantiradi.

Shuningdek, grammatika tilning universallik xususiyatini ham namoyon etadi. Turli tillarda grammatik tizimlar farq qilishi mumkin, ammo ularning asosiy funksiyasi — ma'no ifodalash va nutqni tashkil etish — umumiydir. Bu jihat grammatikaning universal lingvistik kategoriya ekanligini ko'rsatadi. O'zbek tilida grammatik vositalar juda boy va xilma-xildir. Affikslar yordamida yangi grammatik shakllar hosil qilinadi, yordamchi so'zlar orqali sintaktik munosabatlar ifodalanadi. Masalan, kelishik qo'shimchalari (-ni, -ga, -dan) so'zlarning gapdagi vazifasini belgilaydi. Bu esa grammatik vositalarning nutqni tashkil etishdagi muhim rolini ko'rsatadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, grammatika til tizimining asosiy negizi bo'lib, u morfologik va sintaktik vositalar orqali til birliklarini tartibga soladi. Grammatik kategoriyalar yordamida ma'no ifodalanadi, nutq quriladi va kommunikativ jarayon amalga oshiriladi. Shu jihatdan grammatika nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega bo'lgan muhim lingvistik sohadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dilorom Xudoyberganova. Matnning antroposentrik tadqiqi. —2004.
2. Ferdinand de Saussure. Course in General Linguistics.
3. Noam Chomsky. Syntactic Structures.
4. O'zbek tili grammatikasi. —O'quv adabiyotlari.
5. Zamonaviy tilshunoslik tadqiqotlari (ilmiy maqolalar to'plami).